

HÜMÂYUN'UN KOZMOLOJİK EGEMENLİK ANLAYIŞI HUMAYUN'S CONCEPT OF COSMOLOGICAL SOVEREIGNTY

MUHAMMED BİLAL ÇELİK

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
bcelik@sakarya.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8246-134X>

HAMİ DEMİR

Doktorant, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, Genel Türk Tarihi
PhD Student, Marmara University, Institute of Turkic Studies, Dep. of Turkish History, General Turkish History
demirhanhami@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4452-6103>

Atıf / Citation

Çelik, M. B- Demir H. 2021. "Hümâyun'un Kozmolojik Egemenlik Anlayışı". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- Journal of Turkish Researches Institute*. 70, (Ocak-January 2021), 401-418

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 14.06.2020
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 14.10.2020
Yayın Tarihi- *Date Published* : 20.01.2021
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4379>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by *iThenticate* programında bu makale taranmıştır.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi- *Journal of Turkish Researches Institute*
TAED-70, Ocak-*January* 2021 Erzurum. ISSN 1300-9052 e-ISSN 2717-6851
www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

HÜMÂYUN'UN KOZMOLOJİK EGEMENLİK ANLAYIŞI HUMAYUN'S CONCEPT OF COSMOLOGICAL SOVEREIGNTY

MUHAMMED BİLAL ÇELİK- HAMİ DEMİR

Öz

Bâbüür Şah 1526'da Kuzey Hindistan'da kurduğu devletin temellerini sağlamlaştıramadan vefat etti. Tahtını birçok sorun ile bıraktığı oğlu Hümâyün ise gerekli reformları gerçekleştiremedi. Ancak Şir Han'a mağlup olarak Hindistan'ı terk etmek zorunda kaldığı 1540 öncesi saltanatının ilk on yıllık sürecinde yeni bir egemenlik anlayışı inşa etmeye çalıştı. Hümâyün dönemindeki teşkilat ve kültür hayatı Bâbürlülerin istifade ettiği Timurlu mirası ve Hindistan'daki ilmi seviye ile şekillendi. O bu ortamda saltanat doktrininde kozmolojik temelli bir değişimi ortaya koyan siyasi örgütlenme modeli geliştirdi. Bu farklı bakış açısı Babürlü tarihine alışılmadık bir katkı yaptı. Bu makalede Hümâyün'un bu girişiminin ana hatları belirtilerek bilimsel ve siyasi bağlamı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Onun yeni egemenlik anlayışına uygun olarak yaptığı sınıflandırmaların nasıl bir bilgi ve etki ile şekillendiğini incelemek bu hususta doğru bir bakış açısı sunacaktır. Ayrıca bu dönemde meydana gelen entelektüel gelişmelerin bilimsel temeli de vurgulanmaya çalışılacaktır. Makalede dönemin Bâbürlü saray tarihçilerinin eserlerine başvurularak bu konu hakkında daha önce yapılan çalışmalar da değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bâbüür, Hümâyün, Astronomi, Astroloji

Abstract

Babur Shah died in 1526 before he could not consolidate the foundations of the state, established in North India. His son Humâyün, who left his throne with many problems, could not carry out the necessary reforms. However, he tried to build a new sense of sovereignty during the first decade of his pre-1540 reign, when he had to leave India as defeated by Sher Shah Sur. The organizational and cultural life in the period of Humâyün was shaped by the Timurid heritage and the scientific level in India, benefited by the Baburids. In this environment, he developed a model of political organization, which introduced a cosmological change in the doctrine of his reign. This different perspective made an unusual contribution to the history of Baburids. In this article, we will try to evaluate the scientific and political context by outlining this initiative of Humâyün. To examine how the classifications, he made in accordance with the new understanding of sovereignty were shaped with knowledge and influence will provide an accurate perspective on this issue. In addition, the scientific basis of intellectual developments occurring in this period will try to be emphasized. In the article, the works of the Baburid palace historians of the period will be used and previous studies on this subject will be evaluated.

Key Words: Babur, Humayun, Astronomy, Astrology

Structured Abstract

The campaigns started by the Babur Shah on North India in 1519 ended with the Battle of Panipat in 1526. As a result of this war, while the Afghan Ludi state was dissolved, the Baburid State was established. It was Babur who re-established Timurid sovereignty in this geography after the domination of Tamerlane. He expanded his field of domination in a short time. However, during his short reign in North India, he passed away in 1530 before finding the time required for the development and construction of the state he had just established.

Humayun, the eldest son of Babur Shah, took over the throne with many unresolved problems. Among the first problems that Humayun was engaged in were the Afghans and their brothers in the eastern provinces of the state. Meanwhile, Afghan Shir Khan, who had increased his strength over time, defeated the Baburid army twice in 1539 and 1540 and removed Humayun from North India. With his inability to hold onto India and take refuge in Iran, the Baburid domination in India was interrupted for 15 years. In this period, which is also called the interregnum, the Afghan Sur State dominated this geography. The return of Humayun to India with the support of Safavids took place in 1555.

In this historical course, Humayun did not make the institutions and laws needed to fully control the Baburid state in India. He was not a grand general like his father or a strategist like Shir Khan. However, Humayun did not only try to be permanent in North India with his military movements until 1540, but he also tried to shape the Baburid state doctrine.

Humayun gave great importance to art and science like Babur Shah. He had an interest and patronage in astronomy, mathematics and astrology. Many sources of the period mentioned his tendency to astronomy and astrology. He signalled that he had different abilities from an early age. He had a highly developed imagination. Sitting at the Baburid throne at the age of 22, Humayun had a rare originality.

Since Babur Shah passed away shortly after the conquest of North India, it was a goal for Humayun to organize the state's understanding of sovereignty and symbolic forms. His interest in science also shaped his understanding of sovereignty. Humayun, who sat on the throne of Babur Shah, who preserved the Timurid understanding of the reign by maintaining it to a large extent, wanted to change this doctrine. Humayun, who developed a rarely seen model of political organization, introduced a cosmological understanding of sovereignty. This radical initiative of Humayun was shaped in a geography where the scholars and artisans came together with Baburid Shah, and scientific patronage was at the top.

This scientific treasure, which came to North India with Babur, enriched the palace of Humayun. They showed great interest in astronomy while protecting science by taking the Timurids as an example. Humayun's interest and patronage enabled the giving of works in this field.

In this study, where we examined what the sources inspired him in the innovations, another subject we mentioned was the effect of the Shattari sheikhs on the palace. In this regard, the extent to which the Shattari teachings affect Humayun is controversial. Humayun's curiosity towards mysticism and cosmology revealed a close interest in these Sufis, who had influence and wealth in India. However, with this aspect, it will be incomplete to try to make sense of Humayun's reforms based on the contact of Shattaris with the Baburid Palace. Because it will not be correct to protect Humayun sciences such as astronomy, mathematics and geography and put his interest in astrology in the background. The influence of astrology in this organizational model is more striking. In this respect, it would be appropriate to think that there was an increase in the dignity of the astrologers in the period of Humayun. The prediction of a star-based future, which is the distinguishing feature of astrology, had the opportunity to show itself on the upper screen with Humayun's interest in this field.

Considering the personality of Humayun and his scientific curiosity with a more general perspective, we can think that the innovations he revealed were shaped theoretically and philosophically with the relationship of religion and science. In this respect, Humayun's curiosity

towards astronomy and astrology comes to the fore. His understanding of cosmological domination is manifested by the classification of his subordinates according to the positions of the planets. His activities and character during his reign put him in a different position in the Baburid history.

Humayun's cosmological innovations should not be a one-way effect, which was the product of the teachings of the Shattari sheikhs, but should be considered as a reflection of the patronage of Humayun on these fields, coming from the knowledge of Timurid and Indian astronomy, mathematics and astrology. Of course, this cosmological understanding emerged from the combination of Humayun's unique personality. With these innovations, he tried to strengthen his position against the powers who wanted to share his power in the current political situation and the mirzas who claimed the throne. This was the period when a state doctrine evolved to reinforce its legitimacy in order to maintain the existence of the state in a multicultural geography. It was manifested as an application of a cosmological model for Humayun. With this aspect, it is seen that the interpretations of Baburid historiography that point to the weakness of the administrative qualities about him in the general sense are not correct.

His interest and education, which guided Humayun's understanding of power, did not cause any change in his belief perspective. He did not go far from his father's belief perspective and adopted the existing system. Many incidents that indicate the existence of this continuity took place and were reflected in the chronicles of the period.

Although there has been no historical course in which the results of his attempt can be clearly seen, it has been a matter of curiosity how this change, which was put forward by Humayun in many respects, was shaped by knowledge and influence. In this study, it will be tried to reveal what influences his understanding of cosmological sovereignty in terms of the level of science, his education, and his close relationship with the Shattari Sufi order, especially in North India, where he came to the throne. With this aspect, the impact of the current socio-political conditions and the Timurid heritage of Humayun's palace will be discussed. Especially, the structure created by the combination of the protectionist understanding of the Baburids, who have the Timurid heritage, and the interest of Humayun in the field of astronomy and astrology, which is shaped by the sciences on which mathematics is based, will be emphasized. Another reason that adds importance to this study is to reveal the size of the organizational and cultural life in the Humayun period.

1. Giriş

Bâbü Şah, atası Timur'un Kuzey Hindistan'daki hâkimiyet döneminden sonra Timurlu egemenliğini bu coğrafyada yeniden tesis eden kişidir. 21 Nisan 1526 tarihinde yapılan Panipat Savaşı'nda Afgan İbrahim Ludi'yi mağlup ederek Hindistan'da Afgan yönetimine son verdi ve Bâbürlü Devleti'ni tarih sahnesine çıkardı (Robinson, 2007: 111). Büyük mücadeleler verse de bu yeni kurduğu devletin gelişimi ve imarı için gereken zamanı bulamadan 1530 yılında vefat etti.

Bâbü Şah'ın oğlu Hümâyün ise tahta oturduktan sonra kardeşlerinin çıkardığı isyanlar ve güçleri tam olarak kırılmamış olan Afganlar ile uğraşmak zorunda kaldı. Onun, padişahlığının ilk yıllarından itibaren en güçlü rakibi Afgan Şir Han olmuştu. Afganları etrafında toplamayı başaran Şir Han, Hümâyün'u 1539 ve 1540'da yapılan iki savaşta mağlup etti ve Bâbürlü hâkimiyetini Kuzey Hindistan'da kesintiye uğrattı. Tahtını ve tacını kaybeden Hümâyün ise İran'a sığınırken, Hindistan'da Sur Hanedanı idaresinde Afgan Devleti egemen oldu. Böylece Hindistan'da kurulmasının üzerinden henüz 10 yıl geçmeden Bâbürlü Devleti, Hümâyün döneminde 15 yıllık bir kesintiye uğradı. Hümâyün kaybettiği tahtını geri kazanmak için büyük bir mücadele içerisine girdi ve 1555'te bu amacına ulaşmayı başardı (Demir, 2017: 75-78).

Bâbürlü tarihi açısından fetret devri olarak da adlandırılan bu dönemde Hindistan'da kalıcı olmak için mücadele veren Hümâyün, babası Bâbü'nün sahip olduğu bazı hükümdarlık vasıflarından yoksundu. Ancak onun bazı karakteristik özellikleri ise farklılık arz ediyordu. Bu özelliklerinden en önde geleni zaman zaman mistisizme dönüşen son derece gelişmiş bir hayal gücüydü. Astronomi, astroloji ve coğrafyaya büyük ilgisi vardı. 22 yaşında Bâbürlü tahtına oturan Hümâyün az görülen bir özgünlüğe sahipti (Prasad, 1955: 2-7).

Hindistan'da yeni kurulmuş olan bu Türk devletinin genç hükümdarı mevcut saltanat doktrinini değiştirmeye niyetlendi. Bâbü Şah, Timurlu egemenlik anlayışını önemli bir değişime uğratmadan devam ettirmişti. Ancak bu genç hükümdar eşi az görülen yeni bir siyasi örgütlenme modeli geliştirdi. Öyle ki mevcut kolektif egemenlik düşüncesiyle çelişen bir düzen oluşturdu.

Hümâyün tahtını ve tacını geri almak için yaşadığı kazaklık hayatından önceki on yıllık dönem saltanat doktrinini değiştirme teşebbüsünü onun astronomi ve astrolojiye olan ilgisi belirledi. Hümâyün bu ilgisini devletin ideolojik temelini yeniden dizayn etmek için kullandı. Esasında bu bir kozmolojik ideolojinin evrimi idi. Halkını *anâsır-ı erbaa*¹ teorisine göre ayırdı. Haftanın günlerini gezegenlere göre tanzim ederken kıyafetlerini ve bazı sembolik anlamdaki eşyaları buna uygun olarak hazırlattı. Bâbürlü tahtına oturmasından kısa bir süre sonra ortaya kozmolojik temelli bir yapı çıkarmıştı.

Bâbü Şah'ın Kuzey Hindistan'da tesis ettiği yeni devlet ile birçok âlim ve sanatkâr da bu politik-kültürel çevreye geldi. Bu yeni durum ile birlikte mevcut ortam içerisinde Orta Çağ'dan beri gelişen matematik ve astronomi daha da güçlendi. Hümâyün'un astronomi ve astrolojiye derin bir ilgisi vardı (Blake, 2016: 115). Başka bir Bâbürlü

¹ *Anâsır-ı erbaa* doğal varlıkların ilkesi olarak kabul edilen toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört unsur temsil eder. Bu teori Antik Yunan'da zuhur etti. İslam Dünyası'na aktarılması ile birlikte Müslüman filozofların felsefi sistemine etki etti. *Bak.* (Karlağa 1991: 149-151).

hükümdarının astroloji ve astronomiye bu denli derin ilgisinin olduğunu söylemek güçtür. Hümâyûn bilime olan ilgisini devletin ideolojik temelini yansıtan bir örgütlenme modeli hazırlamak için de kullandı. Ne yazık ki, onun egemenlik anlayışının test edilebileceği bir tarihî seyir yaşanmadı.

Çalışmamıza konu olan Hümâyûn'un yeniliklerinin kaleme döküldüğü ve araştırmamıza kaynak teşkilden eser meşhur tarihçi Hândmîr tarafından yazılmıştır. Hümâyûn birçok şair ve ilim adamını devlet himayesine aldı ve sarayında onlara yer verdi. *Habîbü's-Siyer*'in (Tahran 1983) yazarı Hândmîr de bunlardan birisidir. Bâbüir zamanında Delhi'ye gelmiş olan bu müellif Hümâyûn zamanında da himaye gördü ve onunla birlikte seferlere de iştirak etti. *Kanûn-i Hümâyûnî* (Kalkûta, 1940) adlı bu eserde Hümâyûn'un takip ettiği hâkimiyet anlayışı, yenilikleri ve izlediği siyaset ile bazı menkıbeler detaylı olarak anlatılır. Bu eserin ortaya çıkması da büyük olasılıkla Hümâyûn'un egemenlik anlayışının bir tezahürü idi (Hândmîr 1940). Hândmîr'in eseri, Kuran, Hadis ve İslam tarihine çok sayıda atıfta bulunan metaforlar ve teşbihler ile doludur. Oldukça süslü bir klasik Farsça ile kaleme alınmış olan bu eserde teolojik ve astronomik terimlere de başvurulmuştur. Hândmîr, bu eseri Hümâyûn'un tahta çıkışından yaklaşık üç yıl sonra yazmaya başlamış, Mayıs 1534'te de tamamlamıştı. Bu nedenle eserin muhteviyatı Hümâyûn'un saltanatının yalnızca ilk dört yılı ile ilgilidir. Ayrıca Ebu'l-Fazl el-Allâmî² de Ekber Şah zamanında kaleme aldığı *Ekbernâme* (Kalkûta, 2000) adlı eserinde Hümâyûn'un söz konusu yeniliklerini Hândmîr'in eserinden nakletmiştir. Bu eserler politik yönlerinin yanı sıra Bâbürlü Devleti'nin entelektüel iklimini de göstermesi açısından mühimdir.

Çalışmamızın içeriğine girmeden önce daha önce bu konu üzerinde yapılmış çalışmalardan söz etmek gerekir. Bunlardan ilki Göttingen Üniversitesi'nden Alman Oryantalist Eva Orthmann'ın "Court Culture and Cosmology in the Mughal Empire: Humayun and the Foundation of the Din-i İlahî" isimli makalesidir (Orthmann, 2010: 202-220). Orthmann'ın çalışması özellikle İslâm dünyası ile Bâbürlü Devleti'nin bilim ve kültür tarihine odaklanmaktadır. Orthmann, Hümâyûn'un kozmolojik egemenlik anlayışının temelini İran, Hindu ve Hint-Müslüman geleneklerinden kaynaklandığını söylemiştir. Ayrıca o, Hümâyûn'un fikirlerini yönlendirenler arasında sûfi hocalarının, yani Şettârî şeyhlerinin önemli bir yeri olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte, Hümâyûn zamanında yapılan yeniliklerin Ekber Şah'ın oluşturduğu Dîn-i İlahî'nin de ortaya çıkmasına sebep olan ideoloji olarak görür.³ Ancak bu iddia Hümâyûn'un kozmolojik bir doktrin

² Ebü'l-Fazl el-Allâmî, Arap asıllı ve ileri gelen bir âlim olan Şeyh Mübârek'in oğlu idi. Âkli ve nâkli ilimlerde ustalaşan Ebü'l-Fazl, Bâbürlü sarayında hizmet etmeye başlamış ve yaptığı Âyetü'l-Kürsî tefsiri ile ön plana çıkmıştı. Zamanla Ekber Şah ile yakınlık kurmuş, devlet adamlığı, ilâhiyatçılığı ve tarihçiliği ile Bâbürlü tarihinde önemli bir yer edinmişti. *Bak.* (Konukçu, 1994: 313-314).

³ Ekber Şah, Hint alt kıtasındaki çok başlı idareyi ortadan kaldırmak ve Hindular ile Müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek arzusundaydı. Çok dinli ve kültürlü Hint toplumunda İslâmiyet, Hristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli din ve inanç sistemlerinin öne çıkan bazı prensiplerini birleştirerek Dîn-i İlahî adıyla yeni bir din-inanç sistemi meydan getirmişti. İslâmiyet, Hristiyanlık ve Hinduizm'in öğretilerinin hâkim olduğu Dîn-i İlahî, Ekber'in himayesinde merkezleşen bir kültür olarak uygulanmaya çalışılmıştı. Ekber Şah'ın yakın çevresi ile sınırlı kalan bu din, dönemin alimleri tarafından tenkit edilmiş, sert bir şekilde eleştirilmişti. *Bak.* (Konukçu, 1994: 542-544; Reis, 2006: 212).

oluşturmasının ötesinde yeni bir din ortaya koymak yönünde bir arzusunun olduğunu gösterecek delillerden uzaktır.

Bu meseleye değinen bir diğer isim ise Hintli tarihçi Azfar Moin'dir. Moin, modern öncesi İslam dünyasının tarihini, egemenlik kavramı ve uygulamalarına odaklanarak karşılaştırmalı perspektiflerle inceler. Moin eserinde Hümâyun'un ortaya koyduğu yeni egemenlik anlayışını açıklarken onun Şettârî kardeşleri ile olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Kısacası Moin, bu ilişkinin Kuzey Hindistan'da Bâbürlüler'in bir imparatorluk kültürünün oluşmasına yardımcı olduğunu söyler (Moin, 2012).

Son olarak bu meseleyi ele alan modern öncesi İslam İmparatorlukları üzerinde çalışmalar yapan tarihçi Ali Anooshahr'ın "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India, 1531–56" adlı makalesinden söz etmek gerekiyor. Bu makalede Anooshahr, Bâbürlü Devleti'nin inşası ile matematik, coğrafya ve astronomi gibi çeşitli alanlara ilgide bir artış olduğuna dikkat çekerek *Kanûn-i Hümâyûnî*'nin dışında bir dizi eseri incelemiştir. Bâbürlülerin evrenselci iddialarının entelektüel ikliminin yönlerini ve Bâbürlü Devleti'nin genişlemeci siyaseti ile Hint dini ve politik inançlarından etkilenen bir imparatorluk ideolojisinin tezahür ettiğini söyler. Ayrıca astronomi, matematik ve coğrafya gibi ilimlere karşı yeni tesis edilmiş olan Bâbürlü Devleti'nin geniş bir himayeci anlayışa sahip olduğunu da belirtir (Anooshahr, 2017: 295-316).

Biz bu çalışma ile tahta çıktığı Kuzey Hindistan'da bilimin seviyesi, aldığı eğitim ve Şettârî sufi tarikatı ile olan ilişkisinin Hümâyun'un kozmolojik egemenlik anlayışına tesirinin boyutunu ortaya koymak gayesindeyiz. Bu yönü ile iktidar anlayışındaki değişimin sufi şeyhlerin ve Hint politik sisteminin etkisinden ziyade Kuzey Hindistan'da var olma mücadelesi veren Timurîlerin, matematiğin dayandığı bilimlerin şekillendirdiği astronomi ve astroloji alanında himayeci anlayışlarının Hümâyun'un ilgisi ile birleşmesi sonucu tezahür ettiğini iddia edeceğiz. Hümâyun'un bu iklim içerisinde Hindistan'da kalıcı olmak arzusuyla astronomi ve astrolojinin şekillendirdiği ve bu yönüyle evreni taklit eden bir egemenlik anlayışı oluşturduğunu da ortaya koymaya çalışacağız.

2. Hümâyun'un Sarayında Astronomi ve Astroloji

Hint Yarımadası'nın son Müslüman hanedanı olan Bâbürlüler (1526-1858), Delhi Türk Sultanlığı'nın hükümdarları gibi Türk aristokratlarının torunlarıydı. Hanedanlığın kurucusu Bâbür Şah, Timur'un soyundan geliyordu (Blake, 2016: 114). Timurlular gibi Bâbürlüler de bilim ve sanat hâmilliğini hükümdarlık kavramının bir parçası olarak değerlendirerek saraylarında çok sayıda ilim sahibini himaye ettiler. Jean Poul Roux, Bâbürlü Hanedanı'nın bilim ve sanat üzerindeki bu patronajı atalarından daha ileri bir seviyeye taşıdığını söyler (Roux, 2008: 101). Bu yönü ile Hümâyun babası Babür gibi sanata büyük önem vermiş, sanatçıyı himaye etmişti. O, devrin büyük âlimlerini ve sanatçılarını hizmetine aldı. Hümâyun'un İran'a sığınması ile de Hint-İran arasında sadece diplomatik ilişkiler kurulmamış aynı zamanda Hindistan ve İran kültürleri arasında daha yakın bir temas da ortaya çıkmıştı (Demir, 2017: 102). O, astronomi ve astrolojiye büyük ilgi gösterdi. Sosyal ilişkileri de güçlü olan Hümâyun sadece saray astronomlarını desteklemekle kalmadı, aynı zamanda bu alanda önemli bir tecrübe de edindi (Ferishta, 1909: 70-71).

Hümâyûn'un astronomi ve astrolojiye ilgisinden söz etmeden önce Bâbürlü Devleti'ne kalan bilimsel mirasa göz atmak gerekir. Bu mirasın özellikle astronomi ve astroloji yönü Hümâyûn'un sarayındaki etkisi açısından mühimdir. Bu alanda önemli bir gelişme göstermiş olan Timurlular'da 1449'a kadar babası Şâhruh adına Semerkand merkezli Mâverâünnehr bölgesini idare eden Uluğ Bey (1447-1449) zamanında önemli bir inkişaf oldu. 15. yüzyılda bilim ve felsefenin bu yeniden uyanış döneminde Semerkand ve çevresi bilim yuvası haline geldi. Özellikle Uluğ Bey'in Semerkand'da kurduğu medrese ve gözlemevi büyük önem arz eder (Unat 2003: 9). Başarılı bir matematikçi olan Uluğ Bey astronomi alanında ispatlar yaptı ve yürüttüğü ilmî faaliyetler ile İslam astronomisine büyük katkı verdi. Özellikle 1437 yılında *Zic-i Uluğ Beg* adlı eser astronomi kataloglarının 15. yüzyılda geldiği son noktaydı (Barthold, 2015: 133-147).

Bu bilimsel hazine Bâbü ile birlikte Kuzey Hindistan'a geldi. Kısacası, Bâbürlüler kuruluştan itibaren bilime olan himayeci anlayışlarını Timurlu emsalini kullanarak devam ettirdiler. Bâbürlü hükümdarları astronominin gelişimine yoğun ilgi gösterdiler. Hümâyûn'un ilgisi ve hâmilîği ise bu alanda eserlerin verilmesini sağladı. Muslihiddin-i Lârî,⁴ Uluğ Bey'in hizmetindeki en ünlü matematikçi ve gökbilimci olan Ali Kuşçu'nun astronomi hakkındaki risâlesi *Risâle fi'l-hey'e* şerh yazarak Hümâyûn'a ithaf etti. Muhteviyat açısından bu eserin bir bölümü zamanın ölçülmesine ayrıldı (Anoosahr 2014: 345). Bu yönü ile Hümâyûn'u etkileyen eserlerden birisi olması düşünülebilir.

Fâdil Semerkandî tarafından bir bilimler ansiklopedisi olarak hazırlanan *Cevâhiru'l-Ulûm Humâyûnî* adlı eser de Hümâyûn'a ithaf edildi. Semerkandî'nin Fahreddin er-Râzî gibi önemli âlimlerin kitaplarını inceledikten sonra bu eseri yazmış olması önemlidir (Semerkandî, 1925: 144-145).

Dönemin birçok kaynağı Hümâyûn'un astronomiye ve astrolojiye olan meylini nakletmiştir. Ancak ondan daha evvel Bâbü Şah'ın bu alandaki ilgisinden söz etmek gerekir. Bâbü Şah astronomiye olan ilgisini *Hatratında* Uluğ Bey'in rasathanesine yaptığı ziyaretten kısa olarak bahsederken göstermektedir. O, Uluğ Bey'in yazdığı *Zic-i Gûrgânî*'den söz ederken bu zîc'in dünyadaki diğer emsallerinden daha çok kullanıldığını söyleyerek bu alandaki ilerlemeye dikkat çeker. Ayrıca o, Hindistan'da Raca Biker Mâcîc Hindu döneminde Malva Devleti'nde bulunan Ucîn ve Dehar'da bir rasat ele geçirildiğini söyler ve Hinduların kullandıkları zîc'in noksanlığını dile getirir (Babur 1987: 49). Bâbü, saltanatının dört yılı boyunca rutin olarak müneccimlere danışmış olsa da oğlu Hümâyûn bu konuya daha yüksek bir ilgi göstermişti (Blake 2013: 62). Osmanlı ve Safevi devletlerinde olduğu gibi Bâbürlüler'de de zaman konusunda yetkin kimseler müneccimler olarak kabul ediliyordu. Müneccimler yıldız haritası çıkartmak gibi faaliyetlerinin yanı sıra günlük hayata dair alınan kararlarda da belirleyici olabiliyorlardı. Bâbü Şah da Hindistan'da kısa süren saltanatı sırasında pek çok defa saray müneccimleri ile görüşmüştü. Müneccimler yüksek kademedeki insanların ve taşra idarecilerinin maiyetlerinde yer alarak misyonlarını icra ediyorlardı (Blake, 2013: 52-57).

⁴1510 senesinde İran'ın Lâr şehrinde doğan Muslihuddîn-i Lârî, Mîr Gıyâseddin Mansûr ve Mîr Kemâleddin Hüseyin Lârî gibi âlimlerden eğitim aldı. 1530 yılında ise Hindistan'a gelerek önce Argun Hanedanı'ndan Hüseyin Şah Argun'a, daha sonra ise Hümâyûn'un himayesine girdi. Lârî, Hümâyûn'un hocalığını da yapmıştı. *Bak.* (Kılıç, 2003: 103-104).

Hümâyun'un gökbilimcilerinden ve müneccimlerinden biri olan ve *Zic-i Uluğ Beg*'in sadeleştirilmiş bir versiyonu olan *Teshilü Zic-i Uluğ Beg*'i hazırlayan Molla Çand da Babürlü sarayındaki önemli isimlerden bir diğeri idi. Safevi hükümdarı Şah Tahmasp'a (1524-1576) sığındığı dönemde de Hümâyun'a eşlik etti. Bu süreçte onun Bâbürlülerin astrolojiye olan bağlılığını da gösteren hadiselerde de yer aldığını görüyoruz (Blake, 2016: 114). Hümâyun'un karısı Hamide Bânü Begüm, Ömerkut'ta doğum yapmak üzereyken, Molla Çand doğum için uygun zamanı belirledi. Bâbür'ün kızı Gülbeden Begüm'ün Hümâyun'un saltanat dönemine göz kamaştırıcı bir ışık tutan eseri *Hümâyunnâme*'de Ekber Şah'ın dünyaya geldiği bu hadiseden bahsederken ayın çok uğurlu olan Aslan Burcu'nda olduğunu söyler (Gülbeden, 1987: 178).⁵ Ayrıca bu tür başka bir hadiseyi de Hândmîr'in eserinde görmekteyiz. Hümâyun Hacena nehrinin kenarında Din-penâh isimli bir şehir kurulması için talimat verdi. Delhi şehrinin ileri gelenleri, birçok bilgin, seyit, büyük şeyh, astronom ve müneccimin belirlediği bir saatte bu şehrin yapımına başlandı. Şehrin temelini atıldığı törende ilk taşı Hümâyun koyarak çalışmalarını başlattı (Khwandamir, 1940: 60).

Usturlap kullanabilen Hümâyun Lahor'da dört nesilden fazladır usturlap geliştiren ve başında Üstad Usturlâbî Humayunî Lâhûrî'nin bulunduğu ailenin faaliyetlerini de destekledi. Onun himayesinde Lahor'da usturlap yapım süreci başladı. Bu tip usturlaplar genellikle "Usturlâb-i Humayunî" olarak biliniyordu. Daha sonra Lahor, usturlapların dünya çapındaki en önemli üretim merkezlerinden biri olarak kabul edildi (Rehman ve Akhtar, 2012: 104).

Ebu'l-Fazl el-Allâmî Hümâyun'un bu yönü hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "Usturlap ile araştırma yapmakta ve astronomik tablolarda ve gözlemlerde uzmanlaşmıştı. Usturlap, küre ve gözlemevinin diğer araçlarında olağanüstü mükemmelliğe sahipti." (Ebu'l-Fazl el-Allami, 2000: 123). Tarihiçi Badauni de Hümâyun'un üstün bir astroloji ve astronomi bilgisi olduğuna işaret etmektedir (Badâ'uni, 2001: 319). Gülbeden Begüm ise Hümâyun'un Hamide Banu Begüm ile evleneceği uğurlu saati belirlemek için usturlap kullandığını yazar (Gülbeden, 1987: 172).

Hümâyun İran'da kaldığı süre boyunca da iki ünlü bilgin İlyas Erdebeli ve Abdülkasım Giryanî'den aldığı dersler ile birlikte astronomi bilgisini geliştirdi (Rehman ve Akhtar: 104). Onun gök bilimlerine olan tutkusunun son tezahürü yeni bir gözlemevi inşa etme kararıydı. Bunun için hazırlık yaptırmış ve bir konum da belirlemişti (Blake, 2016: 114-115).

Ayrıca Hindistan'da bulunmuş olan Osmanlı denizcilerinden Seydi Ali Reis'in,⁶ *Mir'âtü'l-Memâlik* isimli eserinden de anlaşılacağı üzere coğrafya ve astronomi bilgisinden ötürü Hümâyun'un onu sarayında tutmak istediği görülür. Bu tür örnekler Hümâyun'un patronajını göstermesi açısından mühimdir (Reis, 1988: 67-79).

⁵ Ekber Şah 1542'de Sind'deki Ömerkut Kalesi'nde dünyaya gelmişti.

⁶ Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mısır donanmasının kumandanlığına getirilmiş olan Seydi Ali Reis'in yazdığı *Mir'âtü'l-Memâlik* de Hümâyun zamanında yazılmış önemli yabancı eserlerden birisidir. Seydi Ali Reis Delhi'de Hümâyun'un konuğu olmuştur (1555). O, gördüğü yerlerin ve Hümâyun'un genel durumunu eserinde anlatmaktadır.

Genel olarak edindiğimiz bilgiler bize Hümâyûn döneminde astronominin içerisinde olduğu matematiksel ilimlerin himaye edildiğini gösterir. Bu alanlardaki bilginler devletin saygısını ve ilgisini çekmeyi başarmışlardı. Astroloji⁷ ise önemli olmakla birlikte, alternatif ve daha az saygın bir alandı (Anooshahr, 2014: 305). Ancak Hümâyûn döneminde müneccimlerin saygınlığında bir yükseliş olduğunu da düşünmek yerinde olur. Astrolojinin ayırt edici özelliği olan yıldız temelli gelecek tahmininde bulunulması Hümâyûn'un bu alandaki ilgisi ile kendini daha üst perdeden gösterme imkânı bulmuştu.

Hümâyûn hayata geçirdiği yeniliklerde ona ilham olan kaynakların neler olduğunu incelerken değinilmesi gereken bir diğer konu da Şettârî şeyhlerinin saraya etkisi idi. Bu hususta Şettârî öğretisinin Hümâyûn'u ne derece etkilediği tartışmalıdır. 15. yüzyılın sonlarına doğru Hint alt kıtasında ortaya çıkan bu tarikat Hindistan'ın batısı ve Dekken'de yayıldı. Daha sonra ise Hicaz yolu ile Güneydoğu Asya'ya ulaştı. Bu tarikat özellikle tefekkür ve tezekkür usullerine yaptığı vurguyla tanındı (Ernst, 2003: 346). Hindistan'da etkili olmaya başlayan Şettârî Tarikatı, Bâbürlü Devleti'nin ilk yıllarında toplum üzerinde de önemli bir etki yaptı. Hem sıradan insanlar hem de yönetici sınıfı kendilerine çektiler. Bu tarikatın önde gelen ismi Gevâliyâr'dan Seyid Muhammed Gavs idi. Şettârîyye Tarikatı'nın Gavsîye kolunun da dayandığı isim olan Gavs, vahdet-i vücûd inancını ana prensip olarak kabul etti ve dinin bâtnî yönüne vurgu yaparak bazı sırrı kabiliyetler ile ön plana çıktı. Ayrıca Tantra ve Yoga ile paralel Hint düşünce metotlarını meşrulaştıran görüşleri ile taban buldu. Bu açıdan bir diğer örnek ise boğa ve inek yetiştirilmesinin tarikatın müritleri tarafından benimsenen bir gelenek olmasıydı (Nizami, 1996a: 404). Ancak bu öğreti ve anlayışa karşı tepkiler de meydana gelmişti. Zira Gavs'ın Gevâliyâr'da bulunduğu sırada yazdığı ve Hz. Peygamber'in Mi'raç hadisesine benzer yaşadığını iddia ettiği mânevî tecrübelerini betimlediği *Mi'râcnâme* adlı eseri ulemanın tepkisine yol açtı (Nizami, 1996b: 403-404). Öte yandan bu yönleri ile Hindulara karşı iyi niyet geliştirdiler ve Bâbürlü sarayında da bir etki yarattılar. Zira bu coğrafyada henüz yeni bir devlet tesis etmiş olan bu hanedanın Hindu-Müslüman kaynaşmasını sağlamak yönünde attıkları adımlarda Şettârîler ile geliştirdikleri yakınlık önemliydi.

Gavs, ilk Bâbürlü sultanları Bâbü, Hümâyûn ve Ekber Şah ile yakınlık sağladı. Çalışmamızın konusunu olan Hümâyûn'un egemenlik anlayışına etkisinin ne olduğu ise bu açıdan önemlidir. Hümâyûn Gavs'dan Şettârîyye Tarikatı'nın astronomiyi zikirle birleştiren "davet-i esmâ" gibi adâblarını öğrendi (Nizami, 1996b: 403). Astronomiyle ilgisi üst seviyede olan Hümâyûn ayrıca Muhammed Gavs'ın ağabeyi olan Şeyh Behlül'ü de baş sufi danışmanı yaptı (Ernst, 2003: 348).

Gavs, Şîr Şah'a mağlup olan Hümâyûn'un İran'a sığındığı dönemde ise tasavvufî görüşlerine muhalefet eden ulemanın baskısıyla Gevâliyâr'dan çıkarak Ahmedâbâd şehrine gitti. Burada da hoş karşılanmadı ve Gucerât ulemasından Ali el-Müttakî aleyhinde fetva verdi (Nizami, 1996b: 404).

⁷ İslam bilim literatüründe astroloji ve astronomi, XIX. yüzyıla kadar aynı ilim dairesi içerisinde zikredilmiş ve genel olarak "ilm-i ahkâm-ı nücum" olarak adlandırılmıştı. Bu alanda astrolojin matematiksel bir ilim olan astronomiden ayrılan tarafı ise yıldızların konum ve hareketlerinin geçmiş ve geleceğe dair bilgi edilmesini sağlayacağı yönündeki inançtır. *Bak.* (Fehd, 2000: 124-126; Aydıöz, 1995: 159).

Bâbürlüler sarayının Şettârîler ile olan yakınlığı bazı eleştirileri de beraberinde getirdi. Hanedandan ve mirzalardan hâlâ coğrafi ve manevi olarak Nakşibendilere daha yakın olanlar bu hoşnutsuzluğu dile getirdiler. Bâbür Şah'ın kuzeni Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*'sinde,⁸ Hümâyun'un Şettârîler ile ilişkisinin bazı Timurlu mirzalar tarafından nasıl bir ruhsal ihanet olarak görüldüğünü yansıtır. Ona göre bu yeni dini-siyasi ittifak Timurluları eski manevi müttefiklerine karşı yabancılaştırmıştı (Moin, 2012: 98). Şeyh Behlül'den de söz ederek Hümâyun'un bu kimse ile kurduğu ilişkinin ve onun gizli ilimlere olan tutkusunu vurgularken onun sihir gibi kötü işler ile meşgul olduğunu ve Hümâyun'u etkilemeyi başararak onu yönlendirdiğini de aktarır (Dughlât, 1895: 398-399). Örnek olarak ünlü Nakşibendî şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrâr'ın⁹ torunu ve halefi olan Mahdûm-i Nuran'a Hümâyun'un sarayında gerekli hürmetin gösterilmediğini ve bu durumun yarattığı rahatsızlığa da değinir (Moin, 2012: 98).

Bu tarihî kayıtlar ışığında Moin, Hümâyun'un getirdiği sistemin Bâbür Şah'ın rasyonel ve geleneksel doktrininden sapkın bir kopuş olarak görmenin doğru olmayacağını söyler ve Kuzey Hindistan'da Timurlu egemenliğinin genişlemesi yönünde baba ve oğlun eylemleri arasında kayda değer bir süreklilik olduğunu iddia eder (Moin, 2012: 94-97).

Şettârîler, manevî yetenekleri ve doğaüstü güçleri yorumlamadaki başarıları ile ünlüydüler. Ancak bu yönü ile Şettârîlerin Bâbürlü sarayı ile temasından yola çıkarak Hümâyun'un yeniliklerini anlamlandırmaya çalışmak eksik olacaktır. Zira Hümâyun'un astronomi, matematik ve coğrafya gibi ilimleri himaye etmesi ve astrolojiye duyduğu ilginin geri plana atılması çok doğru olmayacaktır. Daha genel bir bakış açısı ile Hümâyun'un kişiliği ve onun bilimsel merakının boyutu düşünüldüğünde ortaya koyduğu yeniliklerin teolojik ve felsefi açıdan din ve bilim ilişkisi ile şekillendiğini düşünebiliriz. Bu açıdan Hümâyun'un astronomi ve astrolojiye olan merakı Hindistan'da nüfuz ve servet sahibi olan bu sülflere karşı yakın bir ilgiyi daha da güçlendirdiği düşünülebilir.

Hümâyun onun iktidar anlayışını yönlendiren tüm ilgi ve eğitiminin inançsal bakış açısında ise bir değişime yol açtığı söylenemez. O babasının sahip olduğu inançsal bakış açısının dışına pek çıkmadı ve mevcut olan sistemi benimsedi. Bu açıdan Sultan Bahadır'a karşı sefere çıktığı zamanki tutumu iyi bir örnek teşkil eder. Hümâyun, Çitor Racası ile savaş halinde olan Sultan Bahadır'a karşı onun kâfirler ile olan savaşı bitene kadar saldırmama kararı aldı. Bu inançsal bakış açısı nedeniyle Sultan Bahadır'a karşı kolay bir başarı şansını da feda etti. Bunun yanında Hümâyun yaşamında inanç politikasını kısmen de olsa yeniledi. Onun döneminde Sünni aşırılığı son derece büyük bir suç olarak kabul edilmeye başlandı. Zira İran'da ve Hindistan'da onun yanında bulunan en önde gelen devlet adamlarının başında bir Şî' olan Bayram Han vardı (Sharma, 1998: 10). Hümâyun geleceği için kritik bir karar olan Şah Tahmasb'ın desteğinin alınması ve Kuzey Hindistan'da yeniden Bâbürlü hâkimiyetinin sağlanmasında Bayram Han'ın rolü oldukça önemlidir. Bu

⁸ Hümâyun döneminde kaleme alınmış olan eserlerden biri olan Babür Şah'ın teyzesinin oğlu Mirza Haydar Duğlat'ın *Tarih-i Reşidî*'si Babür ve Hümâyun devri hadiselerinden bahsedilmektedir. Mirza Haydar Duğlat bu eserini Yarkend Hanlığı hükümdarlarından Abdürreşid'e ithaf etmiştir. *Bak.* (Kortel, 2011: 59-60).

⁹ Vahdet-i vücûd düşüncesini benimseyen Ubeydullah Ahrâr Nakşibendî şeyhi Yaküb-i Cerhî'ye intisap etmiş ve ondan hilafet almıştı. Ubeydullah Ahrâr ile devam eden Nakşibendiyye silsilesi Ahrâriyye adı ile devam etmiştir. *Bak.* (Tosun, 2012: 19-20).

yönü ile bir Şii olan Bayram Han'ın İran'da yapılan ittifaka da büyük katkısı oldu (Demir 2017: 59-60).

3. Hümâyûn'un Egemenlik Anlayışı ve Yenilikleri

Hümâyûn bilimsel merakından hükümdarlığının ideolojik temelini yansıtan ustaca bir iktidar evrimi geliştirmek için faydalandı (Ansari, 2014: 12). Bu açıdan Hümâyûn'un giriştiği yeniliklere geçmeden önce saltanat doktrininden söz etmek gerekir. Bâbürlü Devleti'ni kuran Bâbü Şah, Timurlu sarayının idari tarzını devam ettirdi (Konukçu, 2002: 755). Egemenlik iddiasını Timur'un soyundan gelmesine dayandırdı. Kendisinin Timurlular arasında üstün olduğu fikrini de benimsedi. Onun döneminde siyasi nedenlerden Şii İslam inancı desteklenirken ulemanın yanı sıra sûfiler himaye edildi. Bâbürlü Devleti'nin kuruluşundan itibaren Timurluların kolektif egemenlik anlayışının yürürlükte olduğunu da görmekteyiz. Bâbü Şah'tan sonra tahta geçen Hümâyûn ise mevcut saltanat doktrinini değiştirmeye niyetlendi (Streusand, 2013: 242-243).

Hümâyûn yeni siyasi örgütlenmesini astlarını üç gruba ayırarak başladı. Bu taksimin esin kaynağını Hândmîr şöyle anlatır: *“Bir gün Hazret atına binerek ormanlarda, tepelerde ve bahçelerde dolaşmaya başladı. Yolda zengin zihni bir âlâmet almayı arzu eder hale geldi. Hocası Mevlânâ Rûhullah'a hitap ederek gördükleri üç kişinin ismini sormasını emretti. Kısa bir mesafe yol aldıktan sonra yaşlı bir adamı gördüler; ona adını sorduklarında Murad Hoca yanıtını aldılar. Ondan sonra tahta yüklü bir eşek süren başka bir kişi ile karşılaştılar; adını sorduklarında, Devlet Hoca olduğunu öğrendiler. Bundan sonra Hümâyûn'un ilham alan dili: “Bir sonraki kişinin adı Saadet Hoca ise, garip ve güzel bir tesadüf olacak ve refah alameti ufuktan yükselecek” dedi. Tam o sırada sığırlar otlatan bir çocuk ortaya çıktı ve ona adını sorduklarında Saadet Hoca cevabını aldılar. Bu, elbette, o sırada buna tanıklık edenlerde büyük bir şaşkınlık ve heyecan yarattı”* (Hândmîr, 1940: 32-34). Bu olay Hümâyûn'da, servet ve şerefine arttığı ve Tanrı'nın lütfu elini ondan esirgemeyeceği düşüncesini ortaya çıkardı. Bu fantastik olay Hümâyûn'un zihnine ayna tutmak açısından önemlidir.

Genç Padişahın giriştiği bu yeni örgütlenme modeli şu şekilde gerçekleşmişti: a) Kendi kardeşleri ve kendi soyundan gelenler, emirler, vezirler ve askerler “ehl-i devlet” adamlarıydı, b) Hocalar, şeyhler, dervişler, seyitler, fakihler, kadılar, âlimler, şairler “ehl-i saadet” adamlarıydı, c) Müzisyenler, sanatçılar, güzelliğe ve zarafete sahip olanlar “ehl-i murat” adamlarıydı (Hândmîr, 1940: 34-36; Ebü'l-Fazl el-Allami, 2000: 642-643). Bu ayrımlar içerisinde halkın yeri tam olarak net değildir. Ayrıca Hümâyûn'un kardeşlerini ve akrabalarını askerleri ile aynı sınıfa yerleştirmesi kolektif egemenlik yapısıyla da çatışan bir durumdur (Streusand 2013: 243). Bunun arka planında geçmişte sonu gelmeyen mirza mücadelesinin ve acı hatıraların yattığı düşünülebilir. Ancak mevcut düzenlemeyle süregelen iktidar anlayışının yerine tam olarak neyin konulduğu açık değildir. Gülbeden *Hümâyunnâme*'de anlattığı “tılsım toyu”nda Hümâyûn'un saçık (para saçma) töreninde kendisini “ehl-i murat”tan saydığını yazmıştır (Gülbeden, 1987: 151). Bu durum içerisinde gariplik barındırır da Hümâyûn'un bu tutumunun “ehl-i murat” sınıfına yakınlığını göstermek için yaptığı bir jest olarak da düşünülebilir.

Üç sınıfa ayırdığı tebaasının sembolü olarak da altından üç ok yaptırmış ve okların üzerlerine “ehl-i devlet”, “ehl-i saadet” ve “ehl-i murat” diye sınıflandırdığı grupların

isimlerini yazdırmıştır. Bu sınıflara mensup olanlar padişahın ve Tanrı'nın rızasını kazanmak koşulu ile ve kendi sınıfları ile ilgili işleri yürüttükleri sürece devletin imtiyazlı vatandaşları olarak kalacaklardı. Pozisyonları ve güvenlikleri devlet tarafında garanti altına alındı. Bu sistem içerisinde görevlerini suiistimal edenler azlediliyor, başarı gösterenler ödüllendiriliyordu. Saadet insanlarının başına akıllı ve zeki kişilerin, değerli memurların ve tüm soyluların en ünlüleri ve en kabiliyetlileri atanırdı. Onun hükümetinin en yüksek memuru Mevlâna Muhammed Fargharî idi. Fargharî yaşlı şeyhler, seyitler, müderrisler, kadılar, öğretmenler ve hukuk memurlarını atar ve azlederdi. Devlet memurlarının sevk ve yönetme işini büyük beylere verdi. Bu açıdan devletin en önde gelen beylerinin başında savaş alanlarındaki kahramanlığı ile ünlenmiş olan Emir Hindu Bey vardı. O, devlet ordusunun sevk ve idaresini yönetiyor, önemli beylerin, soyluların, vezirlerin, yargı memurlarının ve tüm devlet yönetiminin görev yaptıkları iş yerlerinin açılma ve kapatılma yetkisini üzerinde bulunduruyordu. O, ayrıca ordudaki tüm askerî personelin maaşlarını tespit ediyor ve devlet memurlarının güvenlikleri için muhafız atıyordu. Murat sınıfının özel işlerini, din ve yasama işleri ile birlikte Padişah'ın şahsi işlerini de yürüten kişi ise Emir Üveys Muhammed idi. Emir Üveys, padişah ile yakın bir temas içerisinde olup saygın bir kişiydi. O Padişah'ın gösteriş ve ihtişamını yansıtan özel eşyaların teminini de sağlamaktaydı (Khwandamir, 1940: 28-29). Gülbeden Begüm "tılsım toyu"ndan bahsederken bu beylerin de isimleri zikredilerek saçık parasının *hisse-i devlet*, *hisse-i saadet* ve *hisse-i murat*'a dağıtılmasını anlatır (Gülbeden, 1987: 150-151).

Hümâyün yeniliklerine devam etmiş ve devlet içerisindeki daireleri *anâsır-ı erbaa*'ya göre de düzenlemeye girişmişti. Bu ayrımı ateş, hava, su ve toprak elementlerine uyumlu olarak yaptı. Bu dört departmanın iş ve görevleri için birer vezir atadı. Zırhlı ağır silahlar, savaş araçları, çeşitli türde makineler ve ateşli silahlar ile ilişkili diğer gerekli donanımlar *ateşî* bölümünü oluşturuyordu. Bu bölümün başına sorumlu olarak Abdülmelik atandı. Giysi, iâşe, temizlik, deve ve kervanların kontrol ve yönetimini içeren bölümün ismi *havaî* olarak belirlendi. Bu bölümün başında Hoca Lütfullah bulunuyordu. İçecek üretimi, şarap mahzeni ve çeşitli amaçlar için kanalların açılması, su ve nehirlerle alakalı tüm işler *abî* bölümünü oluşturuyordu. Bu işlerin yönetimi ile vazifelendirilen kişi Hoca Hasan'dı. Tarım, inşaat, toprak işleri ve mali yönetim *hakî* bölümünde yürütülmekteydi. Bu bölüm Celalettin Mirza Bey'in yönetimi altındaydı (Khwandamir, 1940: 35).

Hümâyün haftanın günlerini astlarını sınıflandırdığı üç grup için taksim etti ve gezegenlere göre adlandırılan köşkleri bu düzene uygun olarak kullandı (Khwandamir 1940: 26) Haftanın ikişer gününü bu gruplardan birine ayırdı. Cumartesi gününü Padişah Zühal (Satürn) Köşkü'nde geçirmekteydi. Burada din önderleri, emlak sahipleri, müneccimler, matematikçiler, çiftlik ashabı ve tüccarları huzuruna kabul ederdi. Pazar günleri Güneş Köşkü'nde oturur; ricalar, naipler, şehzadeler, valiler, ulema ve edipleri huzuruna alırdı. Pazartesi günleri ise Ay Köşkü'ne gider; elçiler, sefirler, seyyahlar ve hekimleri kabul ederdi. Salı günleri Merih (Mars) Köşkü'ne geçerdi. O günde huzuruna kumandanlar, serdarlar, büyük zabıtlar ve pehlivanları alırdı. Çarşamba günleri Müşteri (Jüpiter) Kasrı'nda bulunurdu. Burada muallimler, vezir, vekil, meşhur âlim ve edipler, kâtipler ve devlet müsteşarları o gün huzurda bulunurdu. Perşembe günlerinde de harem dairesindeki Utarid (Merkür) Köşkü'ne gelir ve etrafına sarraflar, iktisatçılar, eczacılar, hâkimler ve muhasebecilerini toplardı. Cuma günleri Zühre (Venüs) ismi verilen gökremli

kasırda yalnız zevk ve eğlence ile meşgul olurdu. Hümâyûn, Cuma günlerini öğleye kadar dua ve niyaz, öğleden sonra musiki eğlenceleri ile geçirirdi (Ebü'l-Fazl el-Allami, 2000: 642-643; Kaan, 2012: 221-233).

Hümâyûn yeni örgütlenmesini dizayn etmeye devam ettirdi ve üç sınıfa ayırdığı astlarının her birinin rütbelerini belirten oklar ile bir kategori oluşturdu. Buna göre, farklı altın değerlerine göre, *devlet*, *saadet* ve *murat* sınıflarını oluşturan insanların rütbeleri on iki alt sınıfa bölündü. Bu sınıflara dâhil olanların her biri pozisyonuna uygun bir rütbe aldı. En saf altından yapılmış on ikinci ok Hümâyûn'un kendisi için ayrıldı. On birinci ok, şehzadeler ve saltanat üyelerine; onu takip eden onuncu ok ise büyük şeyhler, seyitler ve bilginlere verildi. Dokuzuncu ok ise üst seviyedeki beyleri temsil ediyordu. Bunu nedimler ve saray görevlilerine ayrılan sekizinci ok izlemişti. Yedinci ok kumandanları; altıncı kabile beylerini ve sadakat gösteren Özbekleri temsil ediyordu. Beşincisi genç gönüllü askerlere verildi. Dördüncü hazine görevlisi hazinedarlara verilirken, üçüncü askerlere ayrılırdı. İkincisi hizmetkârlara verildi. Birinci ok ise nöbetçiler, deve yetiştiricileri ile benzeri işler yapanlara verildi (Khwandamir, 1940: 31-32; Rehman ve Akhtar, 2012: 104).

Bu sınıflandırmanın dayandığı nokta burçlardan ileri gelmekteydi. Burçlar Güneş'in bir yılda göksel alan içerisinde içinden geçtiği yörüngeyi belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biridir. Bu sistem içerisinde ayın da önemli bir yeri vardır. Hümâyûn'un bu sınıflandırmasını dayandırdığı burçlar kuşağına Hândmîr de atıfta bulunmuştur. Ayrıca o, Hümâyûn'un tebaasını sınıflandırmak için benimsediği bu sistemi gök kubbeden ve ilahi bir taksimden ilham aldığını söyler (Khwandamir, 1940: 31-33).

Bu yeni örgütlenme kıyafetleri de kapsamıştı. Hayata geçirdiği yeniliklere paralel olarak kıyafetlerin seçimi günler ile eşleştirilmişti. Cumartesi Satürn günü olarak kabul edilmiş ve astronomlara göre Satürn'ün renginin siyah olduğu söylenmesinden ötürü Hümâyûn bugün siyah giyinirdi. Hândmîr bu düzenlemeyi anlatırken dini atıflar yapmaktan da geri durmamıştır. Siyah elbisenin heybet uyandırdığını ve Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in siyah sarık giydiğini ifade etmiştir.

Günler ile paralel olan bu giyim düzenini sıralamaya devam edersek Güneş'e atfedilen Pazar günü açık kahverengi bir kıyafet giymek için sebep idi. Ay ile özdeşleştirilen Pazartesi günü ise Hümâyûn ayın dolunay olduğu döneme yakın ise beyaz bir cübbe, aksi takdirde yeşil bir elbise giydi. Hândmîr Cennet sakinlerinin elbiseleri bu renkle ayırt olacağını söyleyerek Hümâyûn'un da bu renge olan düşkünlüğünü belirtmiştir. Rengi kırmızıya yakın olan Mars'ın günü olarak Salı seçilmiş ve bugün yargı işleri ile meşgul olmuştur. Merkür ile ilişkilendirilen Çarşamba günü ise bazen kül renkli cübbeler ve bazen mavi giyindi. Jüpiter günü olan Perşembe her zaman nohut renginde veya doğal renkte elbiseler giyerken Venüs'e özgü olan Cuma günü ise yeşil veya beyaz giyindi (Khwandamir, 1940: 53-55).

Hümâyûn'un âdeta sarayı süsleyen büyüleyici yenilikleri arasında, tüm insanlara neşe ve şeref kaynağı olarak kabul edilen "Bisat-i-Nishat (neşe halısı)" da vardı. Bu halı gezegenlerin yörüngelerine ve sayısına karşılık gelen dairelere bölünmüş yuvarlak bir halıydı ve değerli kumaşlardan yapılmıştı. Bu halı üzerindeki renkler kıyafetlerdeki ayırım gibi gezegenlerin özellikleri ile paralel olarak dizayn edildi. Anâsır-ı erbaa teorisine uygun olarak dört elementi simgeleyen parçalar da çemberler halinde bu kompleks halıyı tamamlıyordu. Bu halıdaki oturma düzeni de Hümâyûn'un kozmolojik iktidar anlayışına

uygundu. Kendisi altın işlemeli kumaşın olduğu ve Güneş'i simgeleyen çemberini işgal ediyordu. Simgesel olarak Güneş güzelliği, ışığı ve saflığı yansıtıyordu (Ebü'l-Fazl el-Allami 2000: 153). Madde âlemindeki Güneş gibi hükümdarın da merkezi bir konumda olduğuna inanılıyordu (Khan, 2008: 148-149).

Her bölüme, sınıflarına karşılık gelen daireye uygun olarak oturmaları emredilmişti. Örneğin, Hint soyluları ve şeyhler siyah olan Satürn'ün dairesinde otururlardı; Seyitler ve bilginler açık kahverengi renkte olan Jüpiter'in çemberinde yer alırlardı. Sonuç olarak bu meclis sarayda son derece neşe ve şeref kaynağı oldu. Aynı zamanda bu yapının benzer bir formunda bir çadır da hazırlandı. Bu halı ve çadır tüm evreni temsil ediyordu. Bu kozmik modelin taşınması kolaydı ve farklı yerlerde ve durumlarda kurulabilirdi (Orthmann, 2010: 204).

Ayrıca Güneş ile ilgili olarak kozmolojik çağrışımlar Hümâyün'un ünlü "Tılsım Konağı"nda da görülür. Sekiz köşeli olan bu konağın içerisine yine sekiz köşeli bir sofa yapıldı ve Türkistan'dan gelen kilimler yayıldı. Hümâyün'un tahtı ise konağın ön kısmına konumlandırıldı (Gülbeden, 1987: 145). Hümâyün'un tahtı da bu düzene göre merkez teşkil eden bir noktaya yerleştirildi. Güneş ile olan oryantasyonu atalarının inançsal bakış açısını ortaya koymasından önemlidir (Malecka, 1999: 24-25). Bu yönü ile *Kutadgu Bilig*'de alegorik hükümdar kişiliğini temsil eden *Kün-Toğdı* da güneşe benzetilmiştir (Hâcib, 2008: 28-35; Esin, 2001: 70-71).

Hümâyün'un bu yeni sistemini tamamlayan son unsur ise onun Güneş'e olan hürmetini yansıtan bir uygulama idi. Hümâyün'un emiri ile Güneş ufuktan yükseldiğinde ve batışı esnasında davul çalınmaya başlandı. Ayrıca ibadet ve dua zamanlarında da bu uygulandı. Sabah davulların dövülmesine *nevet-i saadet* adı verildi. Gündoğumu sırasında, insanların hükümetin işlerine katılmaya başladığında çalınan davula *nevet-i devlet* deniliyordu. Boş ve zevk zamanı olan akşam davullarını dövmek ise *nevet-i murat* olarak adlandırılmıştı. Bu davullar ayrıca her ayın ilk ve on dördüncü gecelerinde, sırasıyla Güneş ve Ay'ı karşılama zamanları dövüldü (Hândmîr, 1940: 113).

Ayrıca, Hümâyün 1540 yılına kadar askerî hareketleri ile sadece Kuzey Hindistan'da kalıcı olmaya çalışmayıp aynı zamanda Bâbürlü saltanat doktrinini de şekillendirmeye uğraştı. Bu yönü ile de Bâbürlü tarih yazımının umumi anlamda onun hakkında idareci vasıflarının zayıflığına işaret eden yorumlarının çok doğru olmadığı söylenebilir (Khan, 2008: 51).

Tüm bu yenilikleri hayata geçiren Hümâyün'un ölümü de trajik bir son ile noktalandı. Usturlap ile kendi gözlemlerini yapabilen bu hükümdar 28 Ocak 1556'da Delhi'deki kütüphanesinin merdivenlerinden düşerek ağır yaralandı ve daha sonra vefat etti. Kütüphanesinin gözlemevi olarak da kullanıldığını bildiğimiz Hümâyün'un bu talihsiz ölümü onun Delhi yakınlarında yapılmasını planladığı yeni bir rasathanenin de hayata geçirilmesini engelledi (Ansari, 2014: 13).

4. Sonuç

Bâbü Şah Kuzey Hindistan'ın fethinden kısa bir süre sonra vefat ettiği için, devletin egemenlik anlayışını ve sembolik formlarını düzenlemek Hümâyun için bir gaye oldu. O, babasının kurmuş olduğu devleti Hindistan'da tam olarak hâkim kılmak ve güçlendirmek adına büyük reformları ve kurumları hayata geçiremedi. Ancak, babası Bâbü gibi sanata ve bilime büyük önem verdi. Devrinin büyük âlim, sanatçı ve şairlerini hizmetine aldığı görüyoruz. Bu açıdan Hümâyun astronomi, matematik ve astrolojiye olan merakı ve himayeci tavrı önemlidir. Onun saltanatı boyunca öne çıkan özelliklerinden başında astronomiye duyduğu ilginin yanında astronomlar ve müneccimler ile olan yakın teması geldi. Bu kişilerin himaye altına alındığını ve yüksek mevkilere getirildiğini görüyoruz. Bu durum fantastik sayılabilecek kararlar almasına da neden oldu. Onun kozmolojik egemenlik anlayışı astları gezegenlerin pozisyonlarına göre sınıflandırılması ile kendini göstermektedir. Hümâyun'un yeniliklerini astronomi ve astrolojiye bağlı olarak mistisizm şekillendirdi. Saltanat dönemindeki faaliyetleri ve sahip olduğu bu karakter yapısı onu Bâbürlü tarihinde farklı bir konuma yerleştirir.

Hümâyun'un kozmolojik yenilikleri Şettârî şeyhlerinin öğretilerinin ürünü olan tek yönlü bir etki olmayıp Timurlu ve Hint astronomi, matematik ve astroloji bilgi birikiminden gelen ve bu alanlar üzerindeki Hümâyun'un patronajının yansıması olarak değerlendirilmelidir. Tabii bu kozmolojik anlayış Hümâyun'un kendine özgü kişiliği ile birleşmesinden ortaya çıkmıştır. O, bu yenilikler ile mevcut siyasi durum içerisinde iktidarını paylaşmak isteyen güçlere ve taht iddiası olan mirzalara karşı konumunu güçlendirmeye çalıştı. Bu dönem çok kültürlü bir coğrafyada devletin varlığını sürdürmek adına meşruluğunu pekiştirecek bir saltanat doktrinin evrimleştiği dönemdi. Hümâyun için bu kozmolojik bir modelin uygulaması olarak tezahür etmişti.

Kaynaklar

- Anooshahr, Ali. (2014). "Shirazi Scholars and the Political Culture of the Sixteenth-Century Indo-Persian World". *The Indian Economic and Social History Review*, 51/3, 331–352.
- Anooshahr, Ali. (2017). "Science at the Court of the Cosmocrat: Mughal India, 1531–56." *The Indian Economic and Social History Review*, 54/3, 295-316.
- Ansari, S. M. Razaullah. (2014). "Astronomical Activity in Medieval India in Sixteenth-Seventeenth Centuries". *Dört Öge*, 3/6, 9-22.
- Aydüz, Salim. (1995). "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1, 159-207.
- Badâ'uni. (2001). *Müntehabu't-Tevârih*. C. II. ed. Ahmad Ali Sahib, Tahran: Encümen-i Asar Mefahir-i Ferhengi.
- Barthold, Wilhem. (2015). *Uluğ Beg ve Zamanı*. (Çev. İsmail Aka), 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Blake Stephen P. (2013). *Time in Early Modern Islam: Calendar, Ceremony, and Chronology in the Safavid, Mughal and Ottoman Empires*. New York: Cambridge University Press.
- Blake, Stephen P. (2016). *Astronomy and Astrology in the Islamic World*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Demir, Hami. (2017). "Babürlü Devleti'nde Hümayun Dönemi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi*, Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya.
- Demir, Hami. (2017). "Hümayun'un Sürgün Hayatı", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, 3/6, 35-62.
- Devellioğlu, Ferit. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dughlât, Muhammad Haidar. (1895). *The Tarikh-i Rashidi: A History of the Moghuls of Central Asia*. (Çev. N. Elias and Edward Denison Ross), London: S. Low, Marstonand Co.
- Ebü'l-Fazl el-Allami. (2000). *The Akbarnama of Abu-l Fazl*. C.1. (Çev. H. Beveridge), Kalküta: Asiatic Society.
- Ernst, Carl W. (2003). "Şettâri Sufilikte Mihne ve Temkin Tavrı". (Çev. U. M. Kılavuz)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 /1, 345-364.
- Esen, Emel. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalca Yayınevi.
- Fâdil Semerkandî. (1925). "Jawâhar al-'Ulûm Humâyûni", *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore*, IX, Maulavi Muqtadir and Abdul Khan Bahadur (haz.). Patna: Superintendent, Government Printing.
- Fehd, Tevfik. (2000). "İlm-i Ahkâm-ı Nücûmun". *DİA*, C.22. İstanbul: TDV Yayınları, 124-126.
- Ferishta, Mahomed Kasim. (1909). *History of the Rise of the Mahomedan Power in India, till the Year AD 1612*, (Çev. John Briggs M.R.A.S), Calcutta: R. Cambay&Co.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. (1987). *Vekayi; Babur'un Hâtıratı*. I, 2. Baskı, (Çev. Reşit R. Arat), Ankara: TTK Yayınları.

- Gulrukh, Khan. (2008). "The Structure of Mughal Polity C: 1526-1575 A. D", *Doctoral Thesis*, Aligarh Muslim University.
- Gülbeden. (1987). *Hümâyûnname*, 2. Baskı. (Çev. Abdürrap Yelgar), Ankara: TTK Yayınları.
- Hândmîr. (1940). *Kânûn-i Hümâyûnî*. (Nşr. M. Hidayat Hosain), Kalküta: Baptist Mission Press.
- Kaan, Oktay. (2012). "Hindistan'da Türklük Müslüman Türk İmparatorları Hümâyûn Şah", *Transkripsiyon: Bilal Koç, Tarih Okulu Dergisi*, 12, 221-233.
- Karlıağa, H. Bekir. (1991). "Anâsır-ı Erbaa" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: TDV Yayınları, 149-151.
- Khwandamir. (1940). *Qanun-i Humayun*. (Çev. Baini Prashad), Kalküta: Baptist Mission Press.
- Kılıç, Hulusi. (2003). "Muslihuddîn-i Lârî", *DİA*, C.27. İstanbul: TDV Yayınları, 103-104.
- Konukçu, Enver. (1994). "Ebü'l-Fazl el-Allâmî" *DİA*, C.10, Ankara: TDV Yayınları, 313-314.
- Konukçu, Enver. (2002). "Bâbürlüler: Hindistan'daki Temürlüler" *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 744-765.
- Kortel, S. Haluk. (2011). "Tarih: Hindistan". *DİA*, C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 58-60.
- Malecka, Anna. (1999.) "Solar Symbolism of the Mughal Thrones, A Preliminary Note", *Art Asiaticques*, 54, 24-32.
- Moin, A. Azfar. (2012). *The Millennial Sovereign: Sacred Kingship and Sainthood in Islam*. New York: Columbia University Press.
- Nizami, Khaliq Ahmad. (1996_a). "Gavsıyye" *DİA*, C.13. İstanbul: TDV Yayınları, 404.
- Nizami, Khaliq Ahmad. (1996_b). "Muhammed Gavs" *DİA*, C.13. İstanbul: TDV Yayınları, 403-404.
- Orthmann, Eva. (2011). "Court Culture and Cosmology in the Mughal Empire: Humayun and the Foundation of the dîn-i ilâhî", *Court Cultures in the Muslim World Seventh to Nineteenth Centuries*. (Ed. A. Fuessand J.P. Hartung), New York, 202-220.
- Prasad, Ishwari. (1955). *The Life and Times of Humayun*, Calcutta: Orient Longman Ltd.
- Rehman, Abdul and Munazzah Akhtar. (2012). "Heart Pleasing and Praise Worthy Buildings: Reviewing Mughal Architecture in the light of Primary Sources", *Pak. J. Engg. & Appl. Sci*, Vol. 10, Jan, 103-113.
- Reis, Bedriye. (2006.). "XVI-XVII Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlahî Tartışmaları ve İmam Rabbanî". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7/16, 211-234.
- Robinson, Francis. (2007). *The Mughal Emperors*, London: Thames & Hudson Ltd.
- Roux, J. Paul. (2008). *Büyük Moğolların Tarihi: Babur*. (Çev. Lale Arlan-Özcan), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Seydi Ali Reis. (1988). *Mir'at-ül Memalik*, Necdet Akyıldız (Haz.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Sharma, Sri R. (1998). *The Religious Policy of the Mughal Emperors*. Third Edition, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
- Streusand, Douglas E. (2013). *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safeviler ve Babürlüler*. (Çev. Bahar Fırat), İstanbul: Ufuk Yayınları.

- Tosun, Necdet. (2012). “Ubeydullah Ahrâr”. *DİA*, 42. Ankara: TDV Yayınları, 19-20.
- Unat, Yavuz. (2003). “Orta Çağ İslam Dünyası’nda Astronomi Çalışmaları ve Batı’ya Etkileri”. *Bilim ve Ütopya*, 106, 1-15.
- Yûsuf Has Hâcib. (2008). *Kutadgu Bilig*. Mustafa S. Kaçalın (*Haz.*). Kültür ve Turizm Bakanlığı.